

Dragoljub Stojanov

BOSNA I HERCEGOVINA U ZAMCI POLITIKE I EKONOMIJE

Abstrakt

Sedam godina nakon stupanja na snagu dejtonskog mirovnog sporazuma, te protivno svim očekivanjima, BiH kao država je još uvijek ekonomski neodrživa – ona je zavisna od međunarodne pomoći (aid-driven economy).

Siromaštvo je fenomen koji prijete Bosni i Hercegovini.

Takvo "neočekivano" stanje u BiH determinirano je greškama koje su načinili domaći i međunarodni politički i ekonomski eksperti i faktori koji odlučuju.

BiH je tako dospjela u zamku politike i ekonomije. Solucija za budućnost BiH mogla bi se tražiti u promjenama ekonomskih dogmi i političkom setingu.

Jedno novo, revitalizirano rješenje, više prilagođeno BiH realitetima je potrebno.

Ovaj prilog zagovara novi pristup ekonomskog rasta i razvoju koji se zasniva na "ekonomici proizvodnje" (supply-side approach), umjesto do sada primjenjivanog koncepta baziranog na "ekonomici tražnje" (demand-managed approach) i slobodnom tržištu (free market).

Ključne riječi: **aid-driven economy, greške, dogme, država i tržište, politike**

Uvodne napomene

Sredinom 2002. g. BiH društvo je još uvijek u zamci pogrešaka politike i ekonomije.¹

Preovladavajuća ideologija tranzicije aplicirana do sada u BiH mogla bi se ilustrirati riječima emeritus profesora sa LSE Peter-a Weisa kako slijedi:

---

1 Rad je objavljen u knjizi: C.Soliz-S.Dizdarević "La Bosnie-Herzegovine: Enjeux de la transition", Harmattan, 2003.U pripremi je objavljivanje engleskog i njemačkog izdanja.

"Tačerizam + Optimizam, tj; Monetarizam + Privatizacija + Dogmatizam. Ali, takođe neodgovorne vizije o lakom uspjehu."

Mi bismo ovome dodali da su neodgovorne vizije bile podržavane obostrano; od strane domaćih političara i međunarodne zajednice, šta god da termin međunarodna zajednica znači u BiH.

Zato, sedam godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, BiH društvo je suočeno sa slijedećim osobenostima u odnosu na definiciju ekonomskog razvoja:

- bez obzira na činjenicu da je broj najsiromašnijih nešto smanjen u odnosu na 2001. g., još uvijek ima 24,6% domaćinstava u BiH koje imaju manje od 300 KM po domaćinstvu;
- broj građana sa primanjima nedostatnim da pokriju potrošačku korpnicu (oni koji imaju manje od KM 500 mjesečno) iznosi 43,2% u BiH kao cjelini, pri čemu u R. Srpskoj taj broj prelazi 50%;
- čak 44,75% mjesečnih primanja se troši na hranu. Na odjeću i obuću se troši oko 6% dohotka, što je ispod bilo kakvih normi potrošnje čak i nerazvijenim zemljama¹;
- zato bi 59,1% stanovnika participiralo u štrajkovima kako bi izrazili svoje nezadovoljstvo nezaposlenošću i gubitkom radnih mjesta²;
- prema dnevnim novinama "AVAZ" od 30. maja 2002.g. 41% stanovnika u BiH smatra nezaposlenost i siromaštvo najozbiljnijim problemima. Odmah uz njih je korpucija sa 39% nezadovoljnih sadašnjom situacijom u zemlji. Posebnu pažnju zavređuje činjenica da najveći problem u zadnjih deset godina, a to je nacionalna mržnja, "uzima" samo 13% kolača nezadovoljnih građana.

U odnosu na definiciju ekonomskog razvoja kako je definirana ,na primjer, od strane M.Todara (ali ne samo njega-slično ekonomski razvoj definiraju i H. Johnson, J. Meier, D. Seers, i drugi) ekonomija i društvo u BiH su daleko od jedne takve definicije.

Todaro definira ekonomski razvoj kao " fizičku realnost i stanje duha. Ekonomski razvoj u svim društvima mora imati, najmanje, slijedeće ciljeve:

- porast zadovoljavanja osnovnih potreba,
- osiguranje porasta zaposlenosti i edukacije i

---

1 UNDP (2001.), Sistem ranog upozoravanja.

2 UNDP.op. cit.

- podizanje samozadovoljstva i širenje izbora kako bi se i pojedinac i nacija osjetili neovisnim.
- Imajući na umu realnost u BiH izraženu kroz:
- veliki deficit platnog bilansa;
  - opasno visok vanjski dug;
  - stopu nezaposlenosti od oko 40% i
  - značajnu ulogu međunarodne pomoći

moramo još uvijek definirati ekonomiju BiH kao "aid-driven" economy. Prema tome, još uvijek neodrživu samu po sebi.

Prema M. Porterovim definicijama stadija privrednog razvitka (factor-driven economy, investment-driven economy, innovation-driven economy and wealth-driven economy) ekonomija u BiH još nije dosegla niti prvu fazu ekonomskog razvoja.

A međunarodna zajednica je u prvih pet godina nakon rata u BiH potrošila oko 46-53 milijarde dolara u jednom kompleksnom nastojanju da zemlju i građane vrati na pravi put.¹

Zato, vjerujemo da ne pravimo grešku sugerirajući potrebu iznalaženja novog sveobuhvatnog pristupa društvu u BiH u cjelini, te ekonomiji posebno. Nova ekonomska strategija razvoja je potrebna, i jedna takva strategija je ukratko skicirana u ovom radu.

S.W.O.T. analiza

Za polaznu tačku našeg pristupa uzimamo krug produktivnosti (productivity wheel) onako kako je definiran od strane profesora C. Pitelisa.²

Krug produktivnosti obuhvata sve relevante determinante produktivnosti jedne zemlje. Mislimo da je porast produktivnosti u zemlji najrelevantniji faktor koji doprinosi rastu GNP per capita, kao makroekonomskog ekvivalenta produktivnosti zemlje. Prema C. Pitelisu osnovne determinante kruga produktivnosti su:

1. ljudski resursi (human capital),
2. tehnologija i inovacije,
3. infrastruktura,
4. ekonomija jediničnih troškova,

---

1 Fond otvoreno društvo (2001.) Međunarodne podrške politici SEECs-Lekcije (ne) naučene u BiH,

2 Pitelis, C. (1998.) Institucije, Produktivnost i Kompetencije, u PHARE-ACE projektu "Izgradnja Institucija kao Industrijska Strategija"

5. makroekonomski uvjeti privređivanja,
6. institucionalno okruženje.
7. Mi bismo dodali ovim determinantama još jednu, tj. koncept ekonomskog rasta i razvoja sugeriran i nametnut od strane međunarodnih finansijskih institucija ili tzv. Washington consensus, imajući na umu da je BiH, na jednoj strani, u stanju poluprotektorata, te, na drugoj strani, snagu i efekte predloženih i primijenjenih ekonomskih mjera.

Ukratko dalje skiciramo determinante od 1-5. jednostavno zato što su one bile elaborirane detaljno u studijskom projektu "Supply-Side Strategy for productivity, Competitiveness and Convergence between the CEEc and (in) EU-u poglavlju The case of BiH"¹

1. Ljudski faktor

Kao što je, nažalost, dobro poznato rat u BiH je prisilio oko 1-1,5 miliona ljudi da napuste zemlju. Oni drugi, izbjeglice, često su se nerado vraćali nazad uglavnom u mjesta naseljena pripadnicima njihove etničke grupe.

"Za vrijeme rata, kao i poslije, visoko kvalificirani (obrazovani) ljudi često su uspješno *aranžirali* emigrantski status, u dosta slučajeva čak ne figurirajući kao emigranti. Manje obrazovani su najčešće pripadali grupi raseljenih osoba u okvirima zemlje."²

K tome ozbiljna i čak kontra-produktivna mjera donesena od strane vlade u odnosu na produktivnost i kreiranje radnih mjesta bila je iz domena zakona o radnim odnosima (Work law). Članom 43. tog zakona predviđeno je da svako onaj ko je bio zaposlen u određenoj firmi u 1991. g., ima pravo vratiti se u istu firmu i na isto radno mjesto. U slučaju da ne postoji potreba za takvim radnikom, što je više nego čest slučaj zbog ratnih konsekvenci i destruiranja firmi, kompanija mora radnika kompenzirati na odgovarajući način.

Zakon je provocirao nekoliko relevantnih pitanja iz ugla produktivnosti rada i porasta zaposlenosti kao što su:

- a) struktura firmi značajno se razlikuje od one koja je postojala prije izbijanja rata;
- b) zakon predstavlja težak finansijski teret za firme;

---

1 Stojanov, D. (2001.) Strategija ekonomije proizvodnje za produktivnost, Kompetitivnost i konvergenciju između CEECs i EU-Primjer BiH. PHARE-ACE projekat. Dio o krugu produktivnosti uradio Čaušević Fikret kao učesnik projekta.

2 The World Bank (1996.) BiH ka ekonomskom oporavku.

- c) zakon ugrožava proces privatizacije čineći firme manje atraktivnim za kupce i
- d) zakon skreće oskudna sredstva od sfere potencijalnih investicija u sferu potrošnje.

Danas, većina mladih Bosanaca i Hercegovaca (posebno onih koji su se vratili iz inozemstva) radi za međunarodne organizacije. Iz ugla produktivnosti rada privrede u cjelosti te uloge "human capital" u tom procesu posebno, zapošljavanje kod međunarodnih organizacija odvlači ljudski kapital od domaćih firmi. K tome, radeći počesto poslove za koje nisu bili educirani mladi ljudi umanjuju vrijednost svoga ljudskog kapitala.

Postoji još jedan specifičan faktor u BiH koji utječe na ljudski kapital i njegov potencijal – to je nemobilnost rada. Nemobilnost ljudskog kapitala izazvana je:

- destrukcijom stanova i stambenog prostora i nedostatkom stambene infrastrukture;
- visokom nezaposlenošću i nedostatkom potražnje za radom izvan mjesta boravišta u kojem neko eventualno radi;
- niskim platama te nemogućnošću da se plati renta izvan mjesta boravišta gdje pojedinac stanuje ili kod roditelja ili ima svoj stan).

Povrh svega toga, moramo imati na umu da se sistem vrijednosti društva bitno izmijenio. Prioritet tzv, bosanskohercegovačke elite, menadžera i političara postao je proces brzog sticanja bogatstva putem niza različitih špekulativnih aktivnosti.

U cjelini, moglo bi se zaključiti da ljudski kapital, kao determinanta produktivnosti, ima više slabosti nego pluseva u ovom momentu. U isto vrijeme, moglo bi se promišljati da bi nova strategija razvoja orijentirana kao kreiranje radnih mjesta mogla biti podsticaj razvoju i upošljavanju human kapital.

2. Tehnologija

Općenito uzevši, još od vremena dezintegracije bivše Jugoslavije, proces kreacije tehnologija i tehnološkog transfera je uglavnom zaustavljen.

Veći dio međunarodne pomoći, koju su obezbijedili blagonakloni donatori, nakon Dayton-a usmjeren je u rekonstrukciju infrastrukture te u rekonstrukciju kao takvu.

Pored toga a zahvaljujući konceptu tranzicije sugeriranom i primijenjenom u BiH, Međunarodna zajednica ne želi da daje kapital državnim firmama, bez obzira na to koliko bi one mogle biti potencijalno efikasne.

K tome, ekstremno visoke domaće kamatne stope prisiljavaju menadžere da formiraju i imaju uglavnom kratkoročne horizonte u svom poslovanju, zanemarujući time i najmanje mogućnosti moderniziranja njihovih kompanija. Zato, stoji činjenica da je nivo zastarjelosti tehnologije poslovnog sektora dostigao više od 85%.

U odnosu na tehnologiju i njen transfer formirao se "vicious circle" kako slijedi:

- bez kapitala nema tehnološkog progressa, bez tehnoloških promjena nema progressa, nema kapitala bez transnacionalnih korporacija (TNC) i stranih direktnih investicija (FDI); nema FDI bez slobodnog tržišta i prosperitetne ekonomske klime, nema (prema Washington consensus-u) slobodnog (free) tržišta sa državnom intervencijom u privredi, sa državnom intervencijom nema kapitala budući da nema TNC, bez TNC nema kapitala, a bez kapitala nema tehnoloških promjena!

Nedostatak tehnološkog progressa uz nedostatak pozitivne vizije BiH-e, doprinosi odlivu mozgova iz BiH, što pogoršava sive perspektive domaćih građana.

Iz ugla kruga produktivnosti, netransfer tehnologije predstavlja ozbiljnu slabost za BiH i njenu budućnost. Ona se teško može unaprijediti budući da više ovisi od stranih snaga (TNC, FDI, koncept razvoja) nego od domaćih snaga.

3. Infrastruktura

Najveći dio međunarodne pomoći otišao je u infrastrukturu. Mnoge kuće su rekonstruirane, mostovi su popravljeni, ali:

- nedostaju investicije u bazna istraživanja;
- koncentracija naučnih radnika nedostaje;
- neadekvatna je zaštita intelektualne svojine;
- venture kapital je nedovoljan;
- nivo tražnje je nedostatan i siromašan u odnosu na njenu potrebnu sofisticiranost.

Jednostavno govoreći, *Dijaman M. Portera*, onaj njegov dio koji se odnosi na ugao infrastruktura, morao bi se unaprijediti i izmijeniti u znatnoj mjeri ako BiH želi podići na viši nivo, svoju kompetitivnost i atraktivnost za FDI, a sve kako bi promovirala porast produktivnosti rada. Preostalo je jako puno posla koji bi trebalo u tome pravcu uraditi.

Nivo infrastrukture predstavlja još jednu od slabosti u S.W.O.T. analizi, ali uglavnom u poređenju sa razvijenim zemljama i Porterovom teorijom.

Za dati nivo razvijenosti BiH, njena infrastruktura čak bi se mogla smatrati zadovoljavajućom, ili barem ne faktorom koji znatno ometa progres.

4. Ekonomija troškova

Nedostatak kapitala za finansiranje tehnoloških inovacija zadržava sadašnje stanje tehnologije statičnim. Nedostatak kapitala *preventira* restrukturiranje državnih firmi, pored samog koncepta tranzicije koji djeluje u istom smjeru.

Koncept privatizacije uništio je tzv. velike firme. Dejtonska podjela BiH na tri entiteta (Federacija, R. Srpska i distrikt Brčko) podijelila je sve potencijalno velike ili veće firme u tri dijela. Naprimjer, firma sa sjedištem u Sarajevu (Federacija BiH) koja je imala svoje dijelove (dio) u R. Srpskoj ili distriktu Brčko, ne može računati da su ti dijelovi (dio) njeni. Taj dio sarajevske firme pripada državnoj svojini R. Srpske ili "državnoj" svojini distrikta Brčko.

Tri entiteta su definirani kao tri države kada je u pitanju tretman državnih firmi. Postoje tri različita privatizacijska zakona u tri različite "države" kao tri dijela BiH. I svakako, tržište u BiH je samo po sebi previše *maleno* da bi se velike kompanije mogle razviti bez njihove međunarodne kompetetivnosti.

Institucionalne realnosti, malo tržište, te nedostatak kapitala ne dopuštaju da efekti ekonomije obima, kao elementi kruga produktivnosti, dođu do izražaja u BiH.

5. Makroekonomski menadžment

Washington consensus je kamen temeljac makroekonomske politike u BiH. Kao normalna i jedina posljedica toga, BiH uživa stabilnost tzv. nominalnih ekonomskih indikatora. To su:

- KM, kao domaća valuta, je konvertibilna;
- KM je stabilna valuta;
- devizni kurs KM je fiksiran i nepromjenjiv zahvaljujući primjeni principa valutnog odbora-"curency board", kao jedine vodilje za monetarnu i devizno-kursnu politiku;
- stopa inflacije je niska toliko da bi se BiH mogla označiti kao zemlja bez inflacije. (Ona je viša u R. Srpskoj što samo pokazuje da je BiH ekonomski prostor nejedinstven i neintegriran – ne djeluje "zakon jedne cijene" i robna arbitraža).

Na drugoj strani, realni ekonomski indikatori su posebna priča.

Vanjski dug je neodrživo visok. Deficit platnog bilansa održava se uz međunarodnu pomoć i transfere iz inozemstva. Stopa nezaposlenosti je oko 40%. Stepenn korištenja kapaciteta je oko 35%. Potencijali BiH ekonomije su naglašeno neiskorišteni.

BiH željno očekuje članstvo u EU. U tome kontekstu stopa rasta GDP-a morala bi biti znatno viša od današnje. BiH ekonomija ne smije biti naglašena u zoni nezaposlenosti i deficita platnog bilansa u okviru jedne krive proizvodnih mogućnosti male otvorene privrede.

Da bi došla u zonu ravnoteže na krivoj proizvodnih mogućnosti, BiH je sugerirano (kao i drugim zemljama u tranziciji) da se osloni isključivo na FDI. Domaći faktori rasta su zaboravljeni. Industrijska politika ne postoji i ne treba postojati. Razvojni fond (fondovi) ne postoje i ne trebaju postojati. Izvozno/uvozna banka ne postoji i ne bi trebala postojati, itd.

BiH postaje slučaj na osnovu kojeg bi se mogla iskovati nova teza a to je da slobodno tržište nije najbolji način da se formira slobodno tržište!

Praksa pokazuje da je novi i drugačiji koncept makroekonomskog upravljanja potreban Bosni i Hercegovini kako bi se podstakao porast produktivnosti i ekonomski rast.

Citiramo J. Sachs-a o tome "da danas postoji opasan mit da vlade mogu izvući svoje privrede iz bilo kojih poteškoća, bez obzira kako su ozbiljne, samo ako primijene korektne politike. Ekonomije Istočne Azije se često uzimaju kao primjeri koji pokazuju da se jedan takav "hard work" isplati. Istina je, međutim, u slučaju Japana, R. Koreje i Tajvana da je velika finansijska i politička pomoć iz USA bila vitalna komponenta stabilizacije"¹

Podsjetimo se da su upravo ove zemlje imale privilegiju da primijene efektivnu i efikasnu državnu intervenciju u privredi.

U slučaju BiH, washingtonski konsensus je primijenjen u cjelosti, ostavljajući tako zemlju bez bilo kakvih instrumenata makroekonomskog upravljanja, izuzev valutnog odbora.

6. Institucije

Dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju u 1991. g. profesor Coase, u njegovom svečanom predavanju istakao je posebno važnost odnosa između tržišta i institucija." Bivše komunističke zemlje su savjetovane da se

---

1 Sachs J. (1987.) Razvojno orijentiran program prilagođavanja, IMF i World Bank.

kreću ka tržišnoj privredi, a njihovi lideri su to i željeli, ali bez odgovarajućih institucija, nije moguće načiniti tržište od bilo kakvog značenja. Ima veoma malo smisla za ekonomiste da razmatraju proces razmjene bez specificiranja institucionalnog okruženja u okviru kojega se trgovina odvija, budući da to utječe na podsticanje proizvodnje i na transakcione troškove. Mislim ovo je postalo kristalno jasno na osnovu primjera onog što se dešava u zemljama istočne Evrope danas."¹

U namjeri da podržimo ulogu institucija i države u procesu ekonomskog razvoja, što je posebno značajno respektujući različite stadije ekonomskog razvoja, citiramo M.Portera:

"Država ima najveći neposredan utjecaj na formiranje komparativnih prednosti u factor-driven (faza razvoja pokrenuta prirodnim resursima) i investment-driven (faza razvoja čiji su stimulans investicije) stadiju. Sredstva na raspolaganju, kao što su: kapital, subvencije privremene zaštitne mjere su najснаžniji u tim fazama u razvoju nacionalne kompetitivnosti... Država u tim fazama može igrati važnu ulogu u oblastima kao što su: usmjeravanje oskudnog kapitala u prioritetne plasmane, promoviranju preuzimanja rizika putem eksplicitnih ili imlicitnih garancija, stimuliranjem akvizicije ino tehnologije te primjenom privremene zaštite u cilju podrške razvoju novih firmi vodeći jačanju domaće konkurencije i izgradnji modernih kapaciteta... devalvacija valute je isto tako korisna u ovim ranim fazama razvoja, kadu su domaće firme još uvijek ovisne o cjenovnoj konkurentnosti u plasmanu na strana tržišta".²

BiH se nalazi u pred fazi razvoja koju nominiramo kao aid-driven economy.

Zato, mislimo da je nedostatak državne intervncije u privredi kao i nedostatak odgovarajućih tržišnih institucija velika pogreška tranzicije primjenjivane do sada. U isto vrijeme, promjena stava kreatora tranzicione politike mogla bi se smatrati kao velika prilika (Opportunity) za ubrzavanje ekonomskog rasta u BiH.

Na drugoj strani, i na žalost uglavnom zahvaljujući dayton-u i pratećim operacionalizacijama, BiH je preopterećena nepotrebnim institucijama.

U inauguracionom govoru novi Visoki predstavnik za BiH lord Ashdown je rekao:" U zemlji koja ima manje od 4 miliona stanovnika, ima 1200 sudija, 760 članova različitih predstavničkih organa, 180 mini-

---

1 Pitelis, C. op. cit.

2 Porter, M. (1990.) Kompetitivne prednosti nacija, Macmillan

stara na različitim nivoima vlasti i tri armije. Imate 13 predsjednika vlada, što znači jedan prime ministar na svakih 300.000 stanovnika. Troškovi ovako ogromnog državnog aparata su oko 1,8 milijardi KM bez uzimanja u račun izdataka za zdravstvo, edukaciju ili penzije. To znači da samo isplate za političare predstavljaju trošak za građanina od oko 900 KM godišnje ili skoro njegove tri prosječne mjesečne plaće."

Dejtonski mirovni sporazum, pa prema tome i prateće institucije, kreirane su od strane Međunarodne zajednice.

7. Vašingtonski konsensus i koncept razvoja

Iz svega što smo do sada rekli čini se jasnim da je novi koncept razvoja potreban za BiH – vašingtonski konsensus trebalo bi napustiti. On doprinosi stabilnosti samo nominalnih indikatora. U odnosu na «realnu» ekonomiju on se može smatrati antirazvojnim.

S.W.O.T. analiza – zaključak

Snaga

Vašingtonski konsensus doprinio je stabilnosti nominalnih ekonomskih indikatora: cijene su stabilne, devizni kurs je stabilan, valuta je stabilna mada je nelikvidnost u ekonomiji sve prisutnija. BiH je dosegla «Snagu» u odnosu na nominalne indikatore.

Slabosti (Weaknesses)

Na žalost postoji cijeli niz slabosti u BiH. Naveli bismo samo najvažnije iz ugla ekonomskog prosperiteta zemlje:

- politička nestabilnost koja je još prisutna;
- podijeljenost i neintegritet BiH tržišta;
- neizgrađenost potrebnih tržišnih institucija;
- slaba država i nefikasna birokracija;
- korupcija;
- izostanak razvojnih ekonomskih institucija;
- vladavina zakona nedostatna za ovaj stadij tranzicije;
- ovisnost zemlje od međunarodne pomoći;
- nepostojanje strategije ekonomskog razvoja (BiH se oslanja na free tržište i FDI, nema industrijske politike).

- ozbiljan je nedostatak kapitala i to :
  - ljudskog,
  - finansijskog,
  - "socijalnog" (social).

Mislimo da je izostanak "social" kapitala jedan od najvećih slabosti i problema za BiH. Drugim riječima, i pored ostaloga, označava da mnogi građani BiH još uvijek ne doživljavaju BiH kao svoju državu.

Prilike (Opportunities)

Obećavajuće i prosperitetne promjene mogle bi se ostvariti promjenom slijedećih slabosti:

- političku nestabilnost trebalo bi preinačiti u političku stabilnost;
- tržišne institucije treba brzo i efikasno izgraditi;
- država bi trebala više intervenirati u privredi;
- nova proračunska strategija rasta bi se trebala primijeniti;
- korupcija se mora eliminirati i
- pravni sistem treba unaprijediti.

Čini se da su «opportunities» u rukama domaćih ljudi i Međunarodne zajednice. One ovise od uloge ljudskog faktora (ljudskog kapitala), te koncepta društva koje bi trebali obostrano podržati i domaći i međunarodni faktor.

Rizici (Threats)

Postoji niz opasnosti i rizika, kao i obično u procesu tranzicije.

Ipak, čini se da najdramatičniji rizik još uvijek dolazi od Dejtona i implementacije potrebnih promjena.

Drugi, ne manje važan, rizik proizlazi iz razumijevanja procesa globalizacije i pozicije BiH u tom procesu.

Proces globalizacije, podsjeća u velikoj mjeri na "stara dobra vremena" zlatnog standarda (XIX vijek), značajno degradira mogućnosti neke zemlje, a posebno one koja pripada grupi manje razvijenih zemalja, (LDC) da upravlja svojim ekonomskim razvojem. LDC su podređene pravilima igre globalizacije. Posebno je teško za zemlju poput BiH da unaprijedi svoj razvoj pridržavajući se pravila igre "zlatnog standarda".

Mislimo, da novi koncept razvoja, koji je neophodno potreban, u velikoj mjeri zavisi od vodećih subjekata svjetske ekonomije i politike tj. od TNC i vodećih zemalja.

II Elementi novog koncepta¹

Cilj

U modernom društvu, individualna sloboda i ekonomska sloboda su nedjeljivi.

Ekonomska sloboda mora postati temelj ekonomije BiH. Pored toga, prava tržišna ekonomija mora se izgraditi tako da se ekonomski oporavak zemlje može realizirati. Glavni cilj Strategije je formuliranje seta institucionalnih promjena i mjera ekonomske i razvojne politike koje mogu doprinjeti realizaciji slijedećeg:

- razvoj tržišnih institucija, a posebno uvođenju i jačanju konkurentskih snaga u cilju podizanja efikasnosti i produktivnosti;
- kreiranju novog zakonodavnog i pravnog okvira koji omogućava egzistiranje svih oblika vlasništva na konkurentskim osnovama, vodeći pri tome računa da vlasništvo postane motivirajući faktor ekonomskih i radnih aktivnosti;
- oživljavanje (revitalizacija) ekonomije. Rat je uništio decenije truda i ekonomskih dostignuća, izazivajući nedovoljno korištenje kapaciteta, dislokaciju resursa, zahtijevajući ogromna restrukturiranja;
- uspostavljanju ekonomskih i političkih temelja potrebnih za dinamičan i održiv ekonomski razvoj. U ekonomskom smislu to znači regulaciju tržišta od strane države koje se obavezuje na principe odgovornosti i transparentnosti, vođenje koherentne industrijske politike te postavljanju standarda i regulative za efektivnu raspodjelu koristi od ekonomskog rasta svim građanima;
- prevladavanje sadašnjih centrifugalnih tendencija te postepeno ali odlučno reintegriranje ekonomskih aktivnosti u okviru jedinstvenog ekonomskog prostora BiH;
- integriranju BiH ekonomije u svjetsku privredu,
- kreiranju ekonomske klime atraktivne za FDI. Uz inozemne investitore naglašeno oprezne, povoljni ekonomski uvjeti moraju

---

1 Dio preuzet iz dokumenta "Strategija ekonomskog razvoja BiH" finansiranog od strane UNDP-a i okončanog, te javno prezentiranog maja 1997. Strategija nije bila prihvaćena od strane BiH Vlade, a ni od strane međunarodnih finansijskih institucija. Umjesto nje, "strategija" temeljena na vašingtonskom konsensusu je u primjeni cijelo vrijeme sa datim efektima. Vođa projekta i glavni autor je bio. D. Stojanov. Strategija je imala nekoliko međunarodnih konsultanata: Prof. M. Panić-Cambridge Un, J. Poschl-WIWE, Ž. Papić-IBHI, J. Mencinger-Ljubljana Un. i E. Fimmen-Schiler institut.

biti stvarani po principi što prije to bolje, posebno kroz dostizanje i održavanje visoke stope ekonomskog rasta,

Najveći ekonomski resursi zemlje su u njenim potencijalima, ipak nakon nekoliko godina ekonomske praznine, široko rasprostranjena apatija se mora izmijeniti u pozitivna očekivanja, ako se žele restaurirati normalne ekonomske okolnosti.

Političke okolnosti

Ključna postavka novog koncepta je da se željeni ciljevi mogu doseći samo uz organsku povezanost koncepta ekonomskog razvoja sa socijalnim i političkim promjenama. Koalicija za promjene i progres će u tome smislu jačati iz dana u dan, dok će opozicija progresivnim promjenama slabiti iz dana u dan.

Samo jaka vlada može implementirati ekonomsku politiku skiciranu u ovoj strategiji. Mnogi ciljevi zahtijevaju determinaciju, upornost i ispunjavanje obaveza.

U tom smislu, vlada koja ima najveću mogućnost rezistencije na političke utjecaje bila bi vlada eksperata. Ekonomska politika mora imati jasne pravce te naglašenu odlučnost njene realizacije. To se ne može postići ako se zadatak disperzira na manje i često konfliktne grupe. Odgovorna vlada će morati kreirati ekonomsko super-ministarstvo koje će odlučivati o svim ekonomsko-političkim programima, a koje treba biti načelu pravilno definirane hijerarhije javnog upravljanja.

Principi i kriteriji izbora politika

Do sada su se bila pojavila dva koncepta tranzicije: "big bang" ili šok pristup i gradualistički pristup.

Oni se supstancijalno razlikuju u pogledu vremenske dimenzije, brzine kojom se implementiraju mjere ekonomske politike (poznate npr. kao tvrda budžetska ograničenja) te ulogi vlade (države) u procesu tranzicije.

Oba pristupa imaju slabe i dobre strane. Kombinirajući i one dobre strane, mislimo da možemo formulirati najbolji konceptualni pristup kao pristup" agresivnog gradualizma".

Očekivajući nagla i drastična rješenja tamo gdje to objektivno nije moguće je ekonomski kontraproduktivno a politički štetno. Ipak, odlaganje implementacije mjera koje mogu proizvesti brze rezultate je neefikasno i rastrošno. Pravilni vremenski okvir i sekvence implementacije promjena su, zato, jedan od ključeva o kojem se mora voditi računa.

Zadatak koji imamo je simultano adresiranje većeg broja problema i mjera, koji imaju slijedeću sekvencu događanja:

kreiranje tržišta>stabilizacija>liberalizacija>restrukturiranje>privatizacija

Tranziciju treba izvoditi na takav način kako bi se kreirale nove pogodnosti za individualne i kolektivne inicijative, a ne otvoreni gapovi koji mogu još više pogoršati situaciju.

Sa ovim kriterijima na umu, predlažemo, kao prvi prioritet, agresivan razvoj tržišnih institucija. Apsolutno ne postoji razlog niti potreba kao ni opravdanje za odlaganje ovog procesa. On, štaviše, ne traži materijalne resurse, osim, jednostavno političke, volje.

U isto vrijeme, tržište samo po sebi kao i sposobnost kreiranja tržišta preko noći ne smiju postati opsesija. Mora se shvatiti da tranzicija ka tržišnoj privredi je tok u kojem tržište ne funkcionira u cjelosti i perfektno.

Privatizacija

(U odnosu na privatizaciju, koja je apsolutni prioritet vašingtonskog konsensusa, smatramo da model privatizacije primjenjivan u razvijenim zapadnim zemljama ne može biti korišten kao osnova za privatizaciju u BiH. Program privatizacije treba temeljiti na metodama i mehanizmima privatizacije koji podstiču ekonomski razvoj.

Struktura vlasništva i privatizacija u BiH moraju imati na umu specifične karakteristike vlasničkih odnosa i prava koji su egzistirali u prošlosti.

Makroekonomska politika

Smatramo stabilno finansijsko okruženje kao apsolutno vitalan preduvjet za bilo koju značajnu ekonomsku aktivnost i proces donošenja ekonomskih odluka. Ekonomski rast zahtijeva finansijsku stabilnost.

Stabilna valuta je preduvjet stabilne ekonomije. Isto tako, a na dugi rok još i važnije, stabilnost održivog rasta i efikasna ekonomija su neupitni preduvjeti stabilnosti valute. Stabilizacioni program smatramo uspješnim ne onda kada su cijene stabilne a devizni kurs se ne mijenja, nego kada je tržišna ekonomija, zasnovana predominantno na privatnoj svojini, i inicijativi sposobna stvoriti preduvjete održivog rasta i razvoja. Ovakav tip fundamentalne ekonomske stabilnosti može se dostići samo realizacijom konzistentne ekonomske politike tokom godina.

Poželjan cilj je liberalna, otvorena ekonomija sa slobodnom trgovinom. Ovo se ne može, međutim, implementirati preko noći. Isto tako se zna da je liberalizacija trgovine potrebna i korisna, zna se da se ona mora

planirati i pripremati sa dužnom pažnjom imajući na umu moguće negativne efekte u toku procesa tranzicije.

Naročito, inicijalni uvjeti sa kojima su suočene zemlje na prostoru bivše Jugoslavije moraju se uzeti u obzir na putu uspostavljanja realističnog puta ka liberalizaciji trgovine.

Introdukcija pune i slobodne međunarodne konkurencije bi više došla ulje na vatru postojećih problema, nego što bi bila rješenje. Postepen ulazak u vodu međunarodne konkurencije je bolje rješenje. Pitanje liberalizacije vanjske trgovine je čist primjer u prilog pažljivog gradualizma.

Politika deviznog tečaja trebala bi biti tako dizajnirana da dopunjava i podržava gradualističku politiku. Cilj, tokom tranzicije, treba biti doseganje pune konvertibilnosti domaće valute, ali se treba također podsjetiti da su zemlje zapadne Evrope u kasnim 1940-tim i anim 1950-tim donijele odluku o postepenom približavanju konvertibilnosti.

Prvo, brza konvertibilnost nosi rizik trošenja oskudnih deviznih rezervi. Drugo, zbog sporog reagiranja krive ponude nacionalne ekonomije (supply side) instantna konvertibilnost vodi znakovitom porastu nezaposlenosti.

Upotreba konvertibilnosti valute i fiksnog deviznog tečaja, kao sidra za rješavanje domaćih makroekonomskih problema, prije svega inflacije, je jednako šok terapiji. To je, vjerovatno, jedino rješenje u ekstremnim slučajevima hiperinflacije, ali kada se jednom dosegnu kriteriji finansijske stabilnosti, interni troškovi takvog mehanizma prevladavaju nad koristima. Disciplina koja se nameće konvertibilnošću valute i fiksnim tečajem je toliko rigidna za velike probleme tranzicione faze.

Politika dohotka

U principu, i na dugi rok, raspodjela dohotka treba biti određena slobodnim djelovanjem tržišta koje neposredno odražava produktivnost rada.

Osnovna raspodjela dohotka tada bi bila određena sporazumima kolektivne naravi između sindikata, poslodavaca i države, a mogla bi se dalje modificirati u skladu sa standardima moderne i socijalne države.

Kako je tranzicija ka tržišnoj ekonomiji kuća na pola puta između slobodnog tržišta i državne intervencije, određeni tip politike dohotka je dobrodošao u cilju reduciranja pritisaka tokom procesa restrukturiranja i stabilizacije.

Industrijska politika

U BiH postoje i potreba i pogodnosti za dizajniranje i implementiranje industrijske politike uz pomoć eksperata iz razvijenih zemalja i međunarodnih agencija specijaliziranih za takva pitanja.

Industrijska politika zasniva se na razvijenoj mreži institucija, kao što su trgovinske komore, ministarstva, naučne institucije, te specijalizirane agencije. Industrijska politika u BiH trebala bi primarno i što je brže moguće biti orijentirana ka oporavku ekonomije, te porastu zaposlenosti. Potrebno je učiniti sve napore, a da se ne ugrožava konkurentnost na tržištu, stimulirati aktivnost onih sektora koji mogu najbrže doprinijeti porastu GNP-a, posebno sektora sa znatnijim sadržajem domaćih resursa.

Osnovne oblasti implementacije industrijske politike mogle bi biti:

- podizanje konkurentnosti ekonomije poboljšavanjem tehnoloških kapaciteta;
- promocija izvoza i ekonomskog razvoja pretpostavlja formiranje institucija za promociju izvoza i prikupljanje informacija;
- aktivnosti u sferi promocije izvoza podrazumjevaju i neposrednu pomoć firmama, posebno SMEs u cilju razvoja eksportnih strategija i doseganja inozemnih tržišta;
- promoviranje R&D, posebno razvoja tehnologija i njenog transfera;
- podizanje efektivnosti procesa transfera tehnologije iz inozemstva i
- razvijanje industrijskih klastera i njihovo povezivanje sa inozemnim firmama.

Politika zaposlenosti

Veliki broj nezaposlenih, onih koji su registrirani kao zaposleni ali ne rade, kao i onih koji će postati nezaposleni u procesu tranzicije, čini pitanje politike zaposlenosti izuzetno teškim.

Veličina problema znači da se on ne može rješavati kao dio normalne socijalne politike. Pitanje nezaposlenosti kao i zaštita od nezaposlenosti tokom procesa tranzicije trebali bi biti tretirani kao integralni dio ukupnog ekonomskog restrukturiranja. Sistem socijalne zaštite za nezaposlene mora biti dio reguliranja tržišta rada.

Zaštita od porasta nezaposlenosti kao i politika smanjenja nezaposlenosti zahtijevaju aktivan način promocije zapošljavanja. Ona bi mogla uključiti:

- proces prekvalifikacije, sticanja novih znanja te permanentno obrazovanje;
- programe pomoći samozapošljavanju i
- mjere za podsticanje zaposlenosti, posebno u privatnom sektoru.

U implementaciji ovih aktivnosti značajno je jačati ulogu decentralizacije vlasti u entitetima kao što su: grad ili provincija. Istovremeno, nacionalna mreža aktivnosti mora djelovati komplementarno subnacionalnim inicijativama i schemama.

Ekonomska kooperacija na prostoru bivše Jugoslavije

Implementacija strategije podrazumijeva postepeno oživljavanje ali i ekspanziju ekonomske i političke saradnje među neovisnim državama prostora bivše Jugoslavije, kao jednog od potencijala koji mogu posebno doprinijeti ekonomskom progresu.

Poseban stimulans oživljavanju privrede leži u sferi međusobne trgovine. Zato je svaki korak u pravcu podsticanja stvaranja slobodne trgovine među novim državama potreban i poželjan.

Ekspanzija trgovine među zemljama može biti usporena bez odgovarajućih institucija kao što je multilateralni platni mehanizam. On bi se mogao konstruirati slično Evropskoj Platnoj uniji početkom 1950-ih.

Uloga stranih direktnih investicija

Strategija polazi od toga da ne treba gajiti iluzije oko raspoloživosti FDI. One su potrebne, one su dobrodošle te se moraju poduzeti sve mjere na njihovom privlačenju. Na drugoj strani, iskustva pokazuju da čak i zemlje koje se smatraju daleko manje rizičnim od BiH, FDI niti dolaze brzo niti u željenim iznosima.

Veliki dio finansijske podrške BiH, moraće i dalje dolaziti iz jednog jedinstvenog i koordiniranog programa koji će omogućiti dovoljne finansijske resurse za relativno podnošljiv zaokret iz ekonomske bijede ka ekonomskom prosperitetu.

Program bi se mogao koordinirati od strane Grupe 24 vođen od strane EU. Takav program je potreban ne samo BiH, nego i zemljama sa prostora bivše Jugoslavije.

On ne samo da bi doprinio ekonomskom oporavku, nego bio spriječio ponavljanje konfrontacija iz prošlosti, a zemlje pripremio za efikasno pridruživanje EU.

Zaključna razmatranja

Da bi preživjela kao država, BiH se mora graditi defakto iz pepela, a njena ekonomija mora biti atraktivnija od privrede susjeda.

Sedam godina nakon kraja rata BiH je u zamci njenih političara, koji su prvo bili nacionalisti, a potom su postali kratkovidni i velikim dijelom korumpirani. Na drugoj strani, BiH je u zamci "main-stream" ekonomije i dogmatskog pristupa tržištu i tranziciji.

Zato je siromaštvo prijeteći fenomen u BiH. BiH taj problem ranije nije poznavala.

Zemlja je u predrazvojnoj fazi, ekonomski je neodrživa.

BiH treba novo rješenje. Mi mislimo da se takvo rješenje u domenu ekonomije može tražiti u kontekstu neokejnzijanske i ekonomije ponude koja bi se mogla realizirati uz značajnu međunarodnu podršku. Još uvijek postoji potreba za snažnim međunarodnim nadzorom procesa tranzicije u BiH.

Tome moramo dodati važnu napomenu koja se tiče utjecaja globalizacije na svjetska ekonomska kretanja. Globalizacija se za sada odvija u odsustvu svjetske ekonomske i razvojne politike. Male i zemlje u razvoju (LDCs) su suočene sa potpunim gubitkom ekonomskog suvereniteta, te su stoga razoružane i bez instrumenata ekonomske i razvojne politike.

Mislimo da bez novog ekonomskog pristupa razvoju, svi možemo biti zarobljenici starih ekonomskih teorija za duže vrijeme.

I budućnost BiH veoma zavisi od novog i realnijeg svjetskog pristupa procesu globalizacije.

Literatura

Horvat, B. (1999.), *The Theory of International Trade*, Macmillan
Fond Otvoreno Društvo (2002.), Sarajevo; *International Support Policies to SEECs-Lessons (not) Learned in BiH*

Pitelis, C. (1998.) *Institution Building as an Industrial Strategy*, PHARE-ACVE project, june 1998.

Pitelis, C (2001.) *Supply-Side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence between the CEEcs and (in) EU*, PHARE-ACE project.

Porter, M. (1990.) *The Competitive Advantages of the Nations*, Macmillan

Stojanov, D. (1999.) *Bosnia: macro economic policy issues relating to the transition to market economy*, in: *At The crossroads – disaster or normalization?* Peter Lang

Stojanov, D. (2001.) BiH in the Process of Transition, in Ownership process in BiH, ed. by C. Solioz

Stojanov, D. (2001.), Finanziamento Estero, Ricostruzione E Transizione in BiH, Una Strategia Orientata Alla Produttività E Alla Competitività, in Finanza, imprese, sviluppo locale: casi di paesi europei in transizione, Fondazione Giordano Dell'Amore.

Sachs, J. (1987.) Trade and Exchange Rate Policies in Growth-Oriented Adjustment Process, in Growth-Oriented Adjustment process. IMF

The New Russia (2001.) ed. by L. Klein, and M. Pomer, Stanford Un, Press.

The World Bank (1996.) BiH Towards Economic Recovery, The World Bank

UNDP (1997.) Economic Development Strategy for BiH, UNDP. Vienna